

La dualitat de la vibrant a les escriptures paleohispàniques: del plom de La Bastida a la mà d'Irulegi

The Duality of the Trill in the Palaeohispanic Scripts: From the Lead Tablet of La Bastida to the Hand of Irulegi

Joan Ferrer i Jané

Grup LITTERA (Universitat de Barcelona)

joan.ferrer.i.jane@gmail.com

Resum: la dualitat de la vibrant *ř* es va detectar primer a l'escriptura ibèrica sud-oriental al plom de La Bastida, on la variant marcada apareix quasi sempre en posició intervocàlica. En canvi, a l'escriptura ibèrica nord-oriental el seu ús és més irregular, però amb la variant no-marcada preferentment en posició intervocàlica, amb el valor de la marca invertit, com a les oclusives. La dualitat nord-oriental es va confirmar en aparèixer a l'abecedari del Tos Pelat i per un ús intervocàlic de la variant no-marcada gairebé regular en el plom de Xàbia. La sorpresa ha estat l'aparició d'aquesta dualitat a la mà d'Irulegi, en un context no-dual i amb un comportament irregular. L'objectiu d'aquest treball és refinar el comportament d'aquesta dualitat a les escriptures nord-orientals i confirmar que el seu objectiu era distingir la vibrant simple (*tap*) de la múltiple (*trill*).

Paraules clau: inscripció ibèrica, llengua ibèrica, ròtiques, escriptura ibèrica sud-oriental, escriptura ibèrica nord-oriental, escriptura vascònica, escriptura turdetana.

Abstract: the duality of the *trill ř* was first detected in the southeastern Iberian writing in the lead of La Bastida, where the marked variant appears almost always in an intervocalic position. In contrast, in northeastern Iberian writing its use is more irregular, but with the non-marked variant preferably in an intervocalic position, with the value of the mark inverted, as in the oclusives. The northeastern duality was confirmed when appearing in the Tos Pelat abecetary and for an almost regular intervocalic use of the non-marked variant in the Xàbia lead. The surprise was the appearance of this duality in the hand of Ilulegi, in a non-dual context and with irregular behavior. The purpose of this work is to refine the behavior of this duality in northeastern scripts and to confirm that its aim was to distinguish the simple *trill (tap)* from the multiple (*trill*).

Keywords: Iberian inscription, Iberian language, rhotics, southeastern Iberian script, northeastern Iberian script, Vasconic script, Turdetan script.

Recepción: 25.04.2025 | **Aceptación:** 15.09.2025

1. Introducció

Aquest treball té per objectiu principal reunir les evidències que figuren disperses en diferents treballs (Ferrer i Jané 2010; 2012; 2013; 2015; 2017; 2018; 2021; 2023) i que justifiquen l'existència de la dualitat de la vibrant (o ròtica) primària ibèrica: una simple o *tap* (ṛ) i una altra múltiple o *trill* (ř), tant a l'escriptura ibèrica sud-oriental, com a la nord-oriental, mentre que la secundària (r) es distingiria per representar un altre punt d'articulació i sempre seria simple.

Respecte de la notació, cal recordar que en els textos on s'usa la dualitat a l'escriptura sud-oriental, la primera on es va detectar, ř representa la vibrant gràficament marcada i ṛ la gràficament no-marcada, que, com es raona més endavant, coincideix amb la marca fonològica, representant ř a la múltiple i ṛ a la simple. En el cas de l'escriptura-nord-oriental, el valor de la marca està invertit, tal com passa amb la marca de les oclusives velars i dentals per distingir la presència o no de sonoritat i, per tant, la marca gràfica, ja no coincideix amb la fonològica.

També cal tenir present que en els textos on no s'usi la dualitat de la vibrant, fins i tot en textos que sí usen la dualitat de les oclusives dentals i velars, ṛ, tant si està representada per la variant marcada com per la no-marcada, pot representar tant la vibrant simple com la múltiple, de la mateixa manera que en els textos no-duals, independentment del signe usat, els sil·labogrames oclusius dentals i velars representen tant la sorda com la sonora.

La primera escriptura on vaig identificar la dualitat de la vibrant va ser l'escriptura ibèrica sud-oriental, on clarament el signe ṛ presenta variants marcades i no-marcades, essent la inscripció en què millor es documenta el primer plom de La Bastida de les Alcusses (Ferrer i Jané 2010).

En paral·lel a la identificació de les variants marcades a l'escriptura ibèrica sud-oriental, vaig identificar un mecanisme similar a l'escriptura ibèrica nord-oriental, on en algunes inscripcions coexistien dues variants de ṛ (Ferrer i Jané 2010, 101).

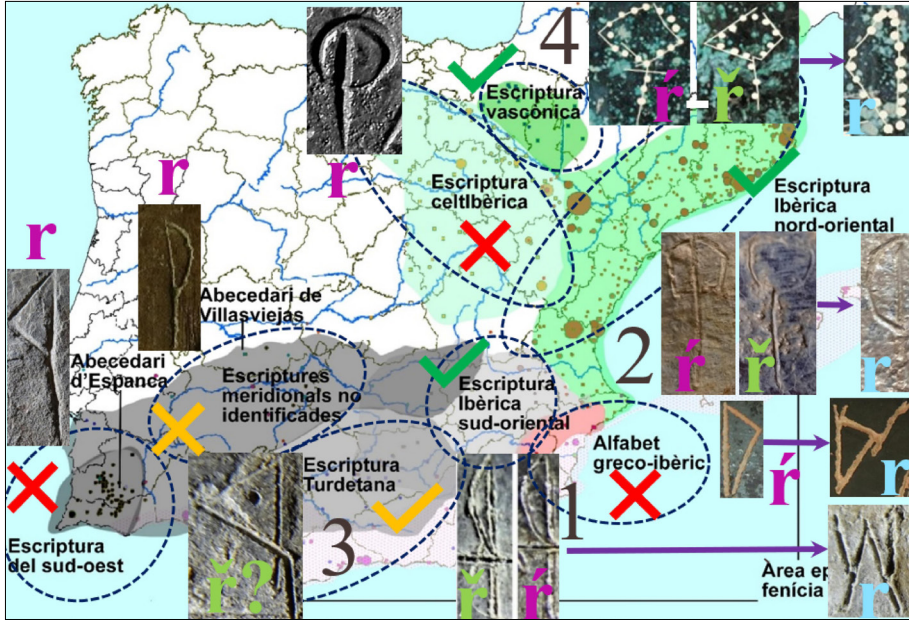

Fig.1.- Distribució de la dualitat de la vibrant a les escriptures paleohispàniques.

L'única escriptura ibèrica que no presenta la dualitat és la greco-ibèrica, tot i que usa el mecanisme del traç afegit, ho fa per diferenciar les vibrants que a les altres dues escriptures usen signes diferents. Cal suposar que en aquesta escriptura la *rho* simple (*r̄*) representava els dos valors de la dualitat.

També sembla plausible que a l'escriptura turdetana existís la dualitat de la vibrant (Ferrer i Jané 2021), tot i que no hi ha cap inscripció amb la dualitat explícita, sí que hi ha variants marcades (fig. 2 D4).

Per altra banda, sembla clar que a l'escriptura celtibèrica no es va arribar a emprar, atès que en els textos llargs només n'apareix una variant i quasi totes les variants documentades son del mateix tipus, amb alguna esporàdica excepció.

Tampoc a l'escriptura del sud-oest es documenta cap vibrant marcada. Menys clar és el cas de les inscripcions meridionals encara per classificar, tenint en compte el seu nombre escàs, però de moment no s'hi ha documentat tampoc cap vibrant marcada.

Finalment, a l'escriptura vasconica sí que s'hi identifica la dualitat, atès que a la mà d'Irulegi, una inscripció de mitjan s. I aC, en un context clarament

no-dual, tres dels sis signes ř presenten un traç horitzontal sota el cap i els altres tres, no (Ferrer i Jané 2023).

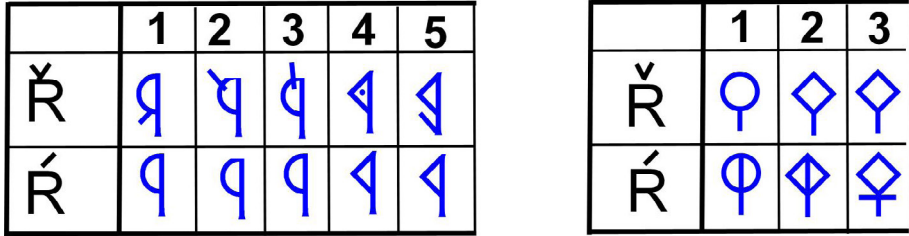

Fig. 2.- Dualitats del signe ř: meridionals (esquerra) i nord-orientals (dreta).

2. La dualitat de la vibrant a l'escritura ibèrica sud-oriental

Els antecedents de l'existència de la dualitat de la vibrant a l'escritura ibèrica sud-oriental es remunten a propostes de Pío Beltrán (1954, 11) i Antonio Tovar (1955, 275) que ja consideraven significativa la marca, tot i que no hi veien estrictament una dualitat, sinó que, com en el cas del greco-ibèric, consideraven que servia per distingir r (sense marca) de ř (amb marca), que, al seu parer, eren, respectivament, la vibrant simple i la múltiple.

Els textos sud-orientals on segur que es va usar la dualitat de la vibrant són aquells on de forma explícita apareixen usades les dues variants, com el primer plom de La Bastida de les Alcusses (Moixent, V.17.02). Tot i així, també tinc en compte els textos on s'usi la variant marcada, atès que en ser la marca un traç addicional extern no integrat al signe, el seu ús només té sentit en textos que usin la dualitat, com un dels plats d'Abengibre (AB.01.02).

Ref.	Objecte	Jaciment	Població	ř	ř̄	T	TD	Intervoc.
V.17.02B	Làmina de plom	La Bastida de les Alcusses	Moixent	15	3	18	D1	Exc. ř̄
V.17.02A1	Làmina de plom	La Bastida de les Alcusses	Moixent	1	2	3	D2	Exc. ř̄
V.17.05B	Làmina de plom	La Bastida de les Alcusses	Moixent	3	1	4	D3	Exc. ř̄
SP.01.07	Làmina de plom	Desconegut	Desconegut	6	2	8	D5	Exc. ř̄
AB.01.02	Plat de plata	Abengibre	Abengibre	0	2	2	D1	Exc. ř̄

Taula 1.- Textos amb variants marcades de la vibrant a l'escritura ibèrica sud-oriental (T: nombre total de signes ř i ř̄. TD: Tipus de dualitat segons fig. 2).

Al text B del plom de La Bastida de les Alcusses, la distribució és regular amb quinze signes *ř* sense marcar, tots davant consonant, i tres marcats, tots en posició intervocàlica. El text A1, escrit per una altra mà, també presenta la mateixa disposició regular, atès que només se'n detecta una sense marca davant de consonant i dues marcades intervocàliques. En canvi, al text B2, el més curt de tots, no presenta la mateixa regularitat, ja que només es documenten dues variants no-marcades al mateix segment, una en posició final i una no marcada intervocàlica.

L'ús de les vibrants marcades i no marcades és internament coherent i aquells elements que apareixen repetits: *arǵi* (2), *tagerǵ* (2), *beřon/beřoi* o *beřsir* (4) sempre apareixen expressats per la mateixa variant de vibrat. L'única excepció és *biurǵ*, que en un cas apareix amb la no-marcada i l'altra amb la marcada, però que ens proporciona la clau del sistema. La marcada s'usa davant de consonant, *biurǵtagerǵ* (2) (B), mentre que la no-marcada s'usa davant de vocal, *biurǵildiř*.

Si classifiquem tots els elements amb vibrat d'aquest text en funció de si va seguida de vocal o consonant es verifica que la variant marcada apareix sempre en posició intervocàlica, *kanibeřon*, *gobeřoi*, *sikileřikan* i *ařikan*, i un cas en final relatiu davant de vocal, *biurǵildiř*. Mentre que la variant no marcada apareix davant de consonant, *arǵi* (2) i *urǵke*, en final relatiu davant de consonant, *biurǵtagerǵ*, *arǵtagerǵ*, *sakarǵbas*, *aiduarǵi*, *urǵketiiger*, etc. i en posició final, *tarǵagarǵ*. L'única excepció és també *tarǵagarǵ* en la que en posició intervocàlica apareix la no-marcada, però que correspon al text A2, que podria ser d'una tercera mà, diferent a les dels altres dos.

Respecte de la classificació posicional de la vibrat, segueixo els següents criteris: la considero intervocàlica, quan apareix entre vocals d'un mateix element; en un final relatiu davant de vocal, quan apareix entre vocals que pertanyen a elements diferents; davant consonant, quan apareix davant de consonant en un mateix element; en un final relatiu davant de consonant, quan apareix davant d'una consonant d'un altre element; i en final absolut, quan apareix davant d'un separador o a final de text. La distinció dels elements que formen un compost quasi sempre estan clars, però no sempre, en tot cas, el guió indica l'elecció realitzada.

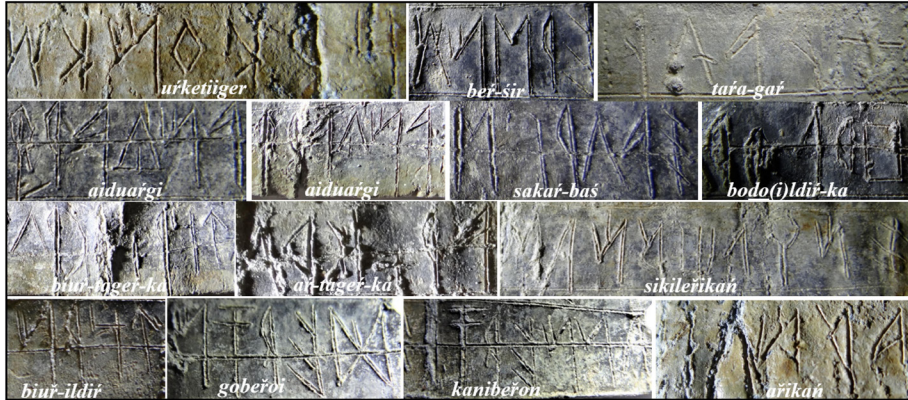

Fig. 3.- La Bastida. Exemples de segments amb marcades (ř) i no marcades (r).

í	í	í / ř	ř	ř
Davant Consonant	Final relatiu davant consonant	Final Absolut	Final relatiu davant vocal	Intervocàlic
<i>arđi</i> (2) (B)	<i>ber-sir</i> (4) (B)	<i>taragar</i> (A2)	<i>tar-agar</i> (A2)	
<i>urke</i> (B)	<i>biur-tager-ka</i> (2) (B)			
	<i>ar-tager-ka</i> (B)			
	<i>biur-ildir-ka</i> (B)			
	<i>bodo(i)ldir-ka</i> (B)			
	<i>sakar-bas</i> (B)			
	<i>biur-tager</i> (B)			
	<i>ar-tager</i> (B)			
			<i>biur-ildir</i> (B)	<i>beron</i> (B)
				<i>beroi</i> (B)
				<i>sikileřikañ</i> (A1)
				<i>arřikañ</i> (A1)

Taula 2.- Distribució de les variants marcades (ř) i no marcades (r) als textos del primer plom de La Bastida de les Alcusses.

Aquest mateix comportament es detecta en els dos casos de variants marcades d'un dels plats d'Abengibre *aiberon* i *ebaaren* (AB.01.02) que apareixen en posició intervocàlica la primera i probablement en final relatiu davant de vocal, la segona. Als altres textos documentats als plats d'Abengibre no es do-

cumenten variants marcades de **ř**, cosa que seguiria essent regular en els casos dels dos *aituřkin* (AB.01.03-04), atès que aniria davant de consonant, mentre que en altres dos casos es tracta de finals relatius *konildiř-ar* (AB.01.05) i *aibeluř-ar* (AB.01.01d), on potser s'hauria imposat el valor original d'*ildiř* i *beluř*. Els altres elements on s'usa **ř** en aquest darrer plat (AB.01.01a-c) són de lectura difícil, però no sembla que hi aparegui cap variant marcada.

També sembla que seria el cas dels dos textos del segon plom de La Bastida de les Alcusses, on en el text de la cara A les dues variants sense marcar apareixen davant consonant: *biřkibideřseti*, *basbiduřbardin* (V.17.05A) i el mateix passa amb les tres variants sense marcar del text de la cara B: *řitařlabitan*, *kořbideřtuan*, *koikakuskituř* (V.17.05B). Tot i de lectura no gaire clara, sembla que l'únic signe **ř** que apareix en final relatiu davant de vocal podria ser una variant marcada amb un traç vertical a la part superior del cap del signe: *ebarkoř-ar*. En tot cas, pels dubtes de lectura i ser l'únic cas amb aquesta posició, caldria considerar la possibilitat que fos una de les excepcions, com les dels d'Abengibre (AB.01.01d i 05) en final relatiu davant del morfema *-ar*.

En el cas del plom de procedència desconeguda (SP.01.07) publicat per Gil-Farrés (1984) també sembla que presentaria un comportament regular, on quasi totes les variants no marcades anirien davant de consonant: *bařbade*, *tařban+leř*, *kasuřbatai* i *iř+*, que tot i aparèixer davant d'un signe de valor dubtós, no és cap de les vocals. Mentre que les dues intervocàliques anirien amb variants marcades: *ařakotař* i *kařes*. Tot i que amb dubtes de lectura, ambdues sembla que poden aparèixer en posició final absolut, *ařakotař* i *baňkoř*.

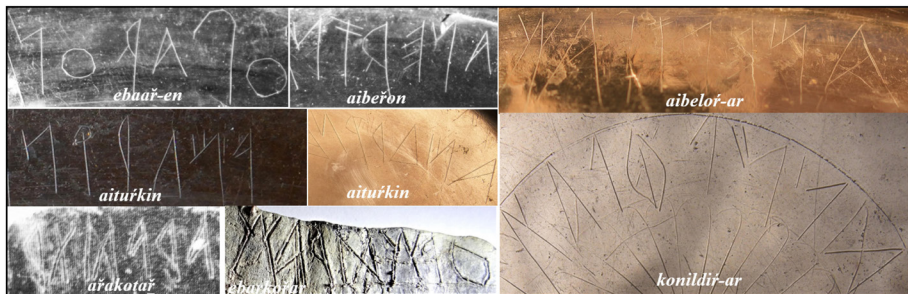

Fig. 4.- Variants marcades de **ř** (AB.01,02) i sense marcar als plats d'Abengibre (AB.01.1d i 03-05). Així com al plom SP.01.07 i al segon plom de La Bastida de les Alcusses (V.17.05B).

ř	ř	ř / ř	ř	ř	
Davant Consonant	Final relatiu davant consonant	Final Absolut	Final relatiu davant vocal	Intervocàlic	
<i>biškibideřseti</i> (BA)	<i>řitař-labitan</i> (BB)	<i>koikakuskituř</i> (BB)			ř
<i>kořbideřtuan</i> (BB)	<i>bař-bade</i> (GF)	<i>bařikoř</i> (GF)			
<i>basbiduřbardin</i> (BA)	<i>tař-ban+leř</i> (GF)				
<i>iř+</i> (GF)	<i>kasuř-batai</i> (GF)				
		<i>ařakotař</i> (GF)	<i>ebaař-en</i> (AB)	<i>aibeřon</i> (AB)	ř
			<i>ebarkoř-ar</i> (BB)	<i>ařakotař</i> (GF)	
				<i>kařes</i> (GF)	

Taula 3.- Altres textos sud-orientals amb variants marcades. La Bastida (BA i BB), Gil-Farres (GF) i Abengibre (AB).

En tot cas, l'ús d'aquesta dualitat no va ser general, ja que hi ha textos prou llargs com el de la cara A del plom de la Carència (V.14.02) amb set signes ř, sis d'ells intervocàlics i tots són no-marcats. De menor longitud és el plom del Llano de la Consolación (AB.07.05), però els dos signes ř que apareixen són no-marcats i estan en posició intervocàlica. En la resta de textos sud-orientals el comportament no és clar, bé per no presentar cap ř intervocàlica, o bé per no documentar variants marcades. En aquest darrer grup no queda clar si serien els que no usarien la dualitat o els que, com passa en algunes nord-orientals, tenen un comportament menys regular.

3. La dualitat de la vibrant a l'escriptura turdetana

Malgrat que el nombre de textos que es poden suposar turdetans són molt escassos, probablement també en aquesta escriptura existia la dualitat de la vibrant ř, tenint en compte l'existència de la variant marcada que porta un punt dins del cap. Tot i així, la dualitat no es documenta explícitament en cap dels textos que es caracteritzen per l'ús de la variant S65 del signe a (Ferrer i Jané 2018; 2021): les làmines de plom de Gádor (AL.01.01), Alcolea del Río (SE.05.01) i Los Allosos (Montejícar, GR.01.01), on només es detecta la vari-

ant marcada, mentre que a la tapa de plom de Piquía (Arjona, J.07.01) només es documenta la no-marcada.

En tot cas, les variants marcades dels tres primers ploms es fan servir en posició intervocàlica o final, per la qual cosa seria coherent amb el comportament detectat en ibèric. Només Arjona seria inconsistent, ja que dues són intervocàliques, una amb la vocal *u* i l'altra amb el signe S65/a. Pel tipus de suport, aquesta darrera sembla la més moderna del conjunt, probablement ja de la segona meitat del s. I aC, cosa que podria també contribuir a explicar que no s'usi la dualitat.

Fig. 5.- Signes *f* a les inscripcions turdetanes: Gádor, Alcolea del Río, Allosos i Arjona.

Ref.	Objecte	Jaciment	Població	í	ř	T	TD	Intervoc.
AL.01.01	Làmina de plom	Barranco del Rey	Gádor	0	5	5	D4	Exc. ř
SE.05.01	Làmina de plom	Alcolea del Río	Alcolea del Río	0	2	2	D4	Exc. ř
GR.01.01	Làmina de plom	Los Allosos	Montejícar	0	2	2	D4	Exc. ř
J.07.01	Tapa de plom	Piquía	Arjona	3	0	3	-	-

Taula 4.- Inscripcions turdetanes amb el signe S65.

4. La dualitat de la vibrant a l'escriptura ibèrica nord-oriental

A l'escriptura nord-oriental, només analitzo les que usen la dualitat de forma explícita (Ferrer i Jané 2010, 101; 2013, 448; 2015, 321; 2017, 79).

Set dels catorze textos segueixen un comportament similar al detectat a l'escriptura sud-oriental, de forma que la vibrant no-marcada (ř) apareix quasi exclusivament entre vocals o en posició final: el plom de Xàbia (A.00.01), el plom del Puig Castellar (Sant Just Desvern; B.38.01), el plom del Castellet

de Bernabé (Llíria; V.06.003), dues ceràmiques pintades del Tossal de Sant Miquel (Llíria), una clàssica (V.06.046) i la nova gerra de la col·lecció Ballesta (V.06.082), el nou plom del Pico de los Ajos (Yátova, V.13.07) i una de les rupestres de l'Abric del Tarragón (Losa del Obispo, V.24.01).

A altres quatre inscripcions, les dues vibrants es distribueixen de forma equilibrada en posició intervocàlica: un dels ploms del Puig de Sant Andreu (Ullastret; GI.15.04), el plom del Pujol de Gasset (Castelló; CS.14. 019), un dels ploms de Los Villares (Caudete de les Fuentes; V.07.01) i una ceràmica pintada del Tossal de Sant Miquel (Llíria; V.06.010).

Ref.	Objecte	Jaciment	Població	í	ř	T	TD	Intervoc.
A.00.01	Plom	¿?	¿?	13	9	22	D1	Exc. ř
B.38.01	Plom	La Peña del Moro	Sant Just Desvern	1	2	3	D2	Exc. ř
V.06.003	Plom	El Castellet de Bernabé	Llíria	2	1	3	D1	Exc. ř
V.06.046	Cer. pintada	El Tossal de Sant Miquel	Llíria	1	1	2	D1	Exc. ř
V.06.082	Cer. pintada	El Tossal de Sant Miquel	Llíria	3	2	5	D1	Exc. ř
V.13.07	Plom	El Pico de los Ajos	Yátova	1	2	3	D1	Exc. ř
V.24.01	Rupestre	Abrigo del Tarragón	Losa del Obispo	1	1	2	D1	Exc. ř
V.21. 01	Plom	El Tos Pelat	Montcada	1	1	2	D1	No aplica
GI.15.04	Plom	El Puig de S. Andreu	Ullastret	12	7	19	D1	Eq. ř- í
CS.14. 01	Plom	El Pujol de Gasset	Castelló	11	5	16	D1	Eq. ř- í
V.06.010	Cer. pintada	El Tossal de Sant Miquel	Llíria	2	2	4	D1	Eq. ř- í
V.07.01	Plom	Los Villares	Caudete	3	3	6	D2	Eq. ř- í
HER.02.3	C. Àtica	Ensérune	Nissan	1	1	2	D2	Especial
T.22.01	Plom	Masies de Sant Miquel	Banyeres del Penedès	1	10	11	D1	Especial

Taula 5.- Inscripcions nord-orientals amb la dualitat explícita de í / ř.

Fig. 7.- Exemples de segments del plom de Masies de Sant Miquel i de l'àtica d'Ensérune.

Tot i que he assignat aquesta dualitat a l'escriptura dual ampliada de la zona edetana (Ferrer i Jané 2017, 2020; Ferrer i Jané i Moncunill 2019), el seu ús fora d'aquesta zona també és clar i caldria afegir-la als quadres de l'escriptura dual estàndard com a dualitat opcional. Tot i així, també sembla clar que les inscripcions més meridionals tant les pròpiament meridionals, ibèriques o no, com les nord-orientals són les més propenses al comportament intervocàlic regular amb ř, que podria ser un tret dialectal de l'ibèric més meridional o potser areal, si també fos propi de la llengua turdetana.

Tal com passa en el signari sud-oriental i turdetà, no sembla que l'ús d'aquesta dualitat hagi estat general, atès que hi ha textos prou llargs com perquè apareguessin representades ambdues variants: per exemple, els ploms de Pech Maho (AUD.05.34-38), Ensérune (HER.02.373) i Empúries (GI.10.11), on només apareix una sola forma de vibrant: les formes no-marcades ř5/ř6 o ř3, que seria l'esperable des del punt de vista de l'eficiència en la simplificació. Tot i així a l'altre plom de Los Villares (V.7.02), només s'usa la marcada, tant en entre vocals com davant de consonant. També al plom de Palamós (GI.20.01) només s'usa la complexa, tot i que resta el dubte de si seguiria la dualitat o no, atès que totes les ř van davant de consonant o en posició final.

A més, de la mateixa manera que inscripcions curtes són duals, encara que no usin cap dualitat explícita de les oclusives, probablement passi el mateix amb aquesta dualitat, de manera que inscripcions curtes també l'estiguin usant tot i que només es documenti una de les dues variants. Per no complicar més aquest treball, deixo l'anàlisi dels conjunts més nombrosos d'inscripcions curtes com les d'Ullastret, Ensérune o Lliria per treballs futurs.

5. El plom de Xàbia i el patró intervocàlic (gairebé) exclusiu per ř

Tot i que des del primer moment vaig proposar que el valor de la marca a l'escriptura nord-oriental estigués invertit respecte de la sud-oriental, les dades no eren prou determinants i alguns col·legues no ho acabaven de veure clar (Simkin 2013, 226 nota 79). El plom de Xàbia deixa clar que era així, atès que replica per la no-marcada nord-oriental el comportament intervocàlic de la marcada sud-oriental. L'equivalència es verifica en els formants antroponímics comuns entre el plom de Xàbia i el de La Bastida de les Alcusses: *sakař*, *ařgi* i *uřke*. En el cas d'*ildirř* hi ha discrepància, però és per ser el de Xàbia amb ř en posició final i el de La Bastida ř davant velar.

Així, en el plom de Xàbia, la vibrant no-marcada apareix fonamentalment entre vocals (5 de 6) i la marcada ř davant consonant (9 de 10). En el cas de les que apareixen en posició final absolut hi ha equilibri en la representació d'una o altra (3 a 3), com també passa a l'escriptura sud-oriental.

Fig. 8.- Exemples de segments del plom de Xàbia amb els signes: ř / ř.

ř	ř	ř/ř	ř	ř	
Davant Consonant	Final relatiu davant consonant	Final Absolut	Final relatiu davant vocal	Intervocàlic	
<i>ařger</i>	<i>biuř - boloř</i>	<i>baiduř</i>	<i>sakař - ařgi</i>		ř
<i>ařgi</i>		<i>kontař/[</i>			
<i>beřke</i>		<i>boloř :</i>			
<i>uřke</i>					
<i>beřs / beřs</i>	<i>sař - siř</i>				ř
<i>uřge</i>		<i>dageř</i>	<i>tař - ařger</i>	<i>getuřun</i>	
		<i>ildirř :</i>	<i>inkař - istan</i>	<i>getuřur</i>	
		<i>ildirř :</i>		<i>uborařeukun</i>	

Taula 6.- Segments del plom de Xàbia amb els signes: ř / ř.

Així, dels sis casos davant de vocal, només un usa *ř*, *sakař-árgi*, mentre que els altres cinc usen *ř*: *getuřun*, *getuřur*, *uborařeukun*, *inkař-istan* i *tař-árger*. Els tres primers en posició original i els dos darrers com a final de component. L'única excepció és *sakař-árgi*, tot i així, cal indicar que en aquest cas *sakař* és final de component i podria mantenir la regla original de l'element independent, en lloc d'aplicar la que li correspondria per anar seguit d'*árgi*. A més, el mateix escriptor ha dubtat de quina variant fer servir, ja que inicialment ha traçat una *ř* sense marca i després ha afegit la marca amb un traç addicional que ha quedat desalineat del traç vertical principal, sent l'únic cas en aquest text que es traça d'aquesta forma.

Les proporcions s'inverteixen davant consonant, dels deu casos, només un usa *ř*, *uřge*, mentre que nou usen *ř*: *árgi*, *uřke*, *beřs* (2), *beřke*, *árger*, *sař-siř*, *siř-sin*, i *biuř-boloř*. Els sis primers en posició original i els tres darrers com a final de component. L'única excepció és *uřge* que apareix en la forma canònica *uřke* en un altre segment d'aquest text. En aquest cas, l'explicació estaria lligada a la doble excepció, la sonorització de la velar comportaria la conversió de la vibrant simple a múltiple o al revés. Tot i així, tant *árgi* com *árger*, amb sonora, conviuen amb *ř*.

Aquest mateix comportament regular es pot detectar en els cinc exemples de la inscripció de la gerra de la col·lecció Ballesta (BA; V.06.082; Ferrer i Jané i Escrivà 2013 i 2018), incidint de nou en la improbabilitat que sigui una falsificació. Així, *ořer* i *eřiar*, les dues intervocàliques, van amb *ř*, mentre que *ukeřdeiser*, *bekořban* i *tardeňbař*, en posició de final absolut o de final relatiu davant consonant, van amb *ř*. També al plom del Puig Castellar de Sant Just Desvern (SJ, B.38.01) es detecta el mateix comportament en els tres casos, on els intervocàlics *teeřoke* i *bideřoka++* van amb *ř*, mentre que *tortinbalař* en posició final relativa davant de labial, va amb *ř*.

El darrer plom del Pico de los Ajos (PA, Yátova, V.13.07; Ferrer i Jané *et al.* 2021) també podria seguir el mateix esquema, atès que les dues vibrants intervocàliques *teřargeida* i *tořaibeleř* són no marcades i l'única marcada és la que apareix en posició final al conegut *kutuř*. També és el cas d'una de les rupestres circulars de l'Abric Tarragón (TA, Losa del Obispo, V.24.01; Ferrer i Jané 2018) de text *kařgobeřolé*, on *ř* va davant de la velar sonora i *ř* entre vocals.

Tot i no presentar cap vibrant intervocàlica, també encaixarien amb aquesta casuística els exemples del plom del Castellet de Bernabé (CB, Llíria, V.06.003), on els dos casos de final relatiu davant de consonant *sukur̥ba* i *egařba* van amb *ř*, i el tercer cas en posició de final absolut, *arskotař*, va amb *ř*. Així com la ceràmica pintada de Llíria (LL, V.06.046) de text *darbariniř*, atès que el signe *ř* va davant de la labial, mentre que *ř* apareix en posició de final absolut.

Fig. 9.- Exemples de segments de textos nord-orientals de patró intervocàlic exclusiu de ř.

ř	ř	ř / ř	ř	ř
Davant de consonant	Final relatiu amb consonant	Final absolut	Final relatiu amb vocal	Davant de vocal
<i>darbariniř</i> (LL)	<i>sukur̥ba</i> (CB)	<i>tardenřbař</i> (BA)		
<i>kařgo</i> (TA)	<i>egař-ba</i> (CB)	<i>kutuř</i> (PA)		
	<i>tortinbalař-bi...</i> (SJ)			ř
	<i>ukeř-deiser</i> (BA)			
	<i>bekoř-ban</i> (BA)			
		<i>arskotař</i> (CB)		<i>bideřoka++</i> (SJ)
		<i>darbariniř</i> (LL)		<i>teeřoke</i> (SJ)
				<i>eřiar</i> (BA)
				<i>ořer</i> (CB)
				<i>teřargeida</i> (PA)
				<i>tořaibeles</i> (PA)
				<i>beřolé</i> (TA)

Taula 7.- Segments de textos nord-orientals de patró intervocàlic exclusiu de ř.

6. Els ploms de Castelló i Ullastret i el patró intervocàlic equilibrat per ř i ř

A la làmina de plom Ullastret, també es documenten dues variants del signe ř: onze marcades (ř) i set no-marcades (ř), que conviuen amb sis signes r. A les variants no-marcades, la línia vertical penetra lleugerament al cap, però es diferencia clarament de les marcades. A la làmina de Castelló es repeteix el mateix cas: hi ha onze marcades (ř), cinc no-marcades (ř) i una r.

En aquestes dues làmines, el comportament és diferent del vist al plom de Xàbia, atès que ambdues variants estan documentades de manera equilibrada en posició intervocàlica, tot i que lleugerament més la marcada (9 a 7). La marcada, entre d'altres, a *aur-uni*, *sosinbiur-u*, *leiteger-u* i *tasberiu*n. I la no-marcada, entre d'altres, a: *berigař*, *ekař-iu*, *eřesu* i *tukesiř-a*. Mentre que abans de consonant, la marcada és molt majoritària (14 a 4), especialment davant d'oclusiva sorda en posició nuclear, és a dir, que no és final relatiu: *argitiger* i *urkekeře*. Dues de les excepcions són sibilants, *berigařsense* i *tařkaliřs* i les altres dues finals relatius davant d'oclusiva sonora, *mbarř-diaikis* i *teř-diřs*. En posició final només tenim un cas amb la variant no-marcada, *tiřor/kiř*.

Fig.10.- Exemples de segments dels ploms d'Ullastret i Castelló amb els signes: ř / ř.

ř	ř	ř / ř	ř / ř	ř / ř	
Davant d'oclusiva	Final relatiu amb oclusiva	Final absolut	Final relatiu amb vocal	Davant de vocal	
<i>ařgitiger</i> (C)	<i>tiňoř-kiř</i> (U)		<i>auř-uni</i> (C)	<i>tasbeřiu</i> (U)	ř
<i>uřkekeře</i> (C)	<i>kuletabeř-ku</i> (U)		<i>ultitegeř-aigas</i> (C)	<i>uřkekeře</i> (C)	
ř / ř	<i>tařbelioř-ku</i> (U)		<i>sosinbiuř-u</i> (C)	<i>gi/badařun</i> (U)	
Davant sibilant (s)	<i>saldukileř-ku</i> (U)		<i>leitegeř-u</i> (U)	<i>tařbeřoniu</i> (C)	
<i>bigildiřste</i> (U)	<i>biuř-taneš</i> (U)		<i>balkebiuř-aies</i> (C)		
<i>baniekaře</i> (C)	<i>tař-beliořku</i> (U)		<i>uřkekeřeř-e</i> (C)		
<i>lořsa</i> (U)	<i>tař-beřoniu</i> (C)				
<i>teř/diřs</i> (U)					
		<i>tiňoř/kiř</i> (U)	<i>ekař-iu</i> (C)	<i>eřešu</i> (U)	ř
	<i>abař-geborste</i> (U)		<i>abař-ieikide</i> (C)	<i>beřigař</i> (C)	
<i>beřigařsense</i> (C)	<i>m̄bař-diaikis</i> (C)		<i>ebař-ikaňe</i> (U)	<i>basiařebe</i> (U)	
<i>tařkalitřs</i> (U)	<i>teř-diřs</i> (U)		<i>tuikesiř-a</i> (U)		

Taula 8.- Segments dels ploms d'Ullastret (U) i Castelló (C) amb els signes: ř / ř.

Pel que fa a la resta d'inscripcions que documenten explícitament la dualitat de la vibrant en escriptura nord-oriental, la distribució intervocàlica torna a ser equilibrada entre la variant marcada i la no-marcada (4 a 3). La marcada, a *bař-er*, *edeř-ai* i *ařabagi* al plom de Los Villares (LV, V.07.01) i *kařesbanite* a la pintada de Lliria (LL, V.06.010). I la no-marcada, a: *iře* (V.06.010) i *ařakařer* (V.07.01), per duplicat. Mentre que en posició de final absolut només es documenta la marcada (ř): *iuňstiř* (V.06.010).

En canvi, davant de consonant, trobem un comportament menys alineat, atès que només apareix la no-marcada (ř), però mai davant de l'oclusiva sorda. Així, al segment del plom de los Villares (V.07.01) es documenta el segment *tundibař-de*, però amb l'atenuant de que és un final relatiu i és sonora. El segon cas el sement]*banguřs* d'una de les pintades de Lliria (V.06.010), però que és davant de sibilant, excepció compatible amb les detectades als ploms de Castelló i Ullastret.

Fig. 11.- Exemples de segments de textos nord-orientals de patró intervocàlic equilibrat ř / ṛ̌.

ř	ṛ̌	ř / ṛ̌	ṛ̌	ṛ̌	
Davant d'oclusiva	Final relatiu amb oclusiva	Final absolut	Final relatiu amb vocal	Davant de vocal	
			<i>bař-er</i> (LV)	<i>kařesbanite</i> (LL)	ř
		<i>iuňstir</i> (LL)	<i>edeř-ai</i> (LV)	<i>arabagi</i> (LV)	
ř / ṛ̌ Davant sibilant	<i>tundibař-de</i> (LV)		<i>ařakař-er</i> (LV)	<i>ire</i> (LL)	ṛ̌
<i>jbanguřs</i> (LL)				<i>ařakařer</i> (LV)	

Taula 9.- Segments de textos nord-orientals de patró intervocàlic equilibrat ř / ṛ̌.

7. El valor fonètic de les vibrants ibèriques

Pel que fa a la interpretació del valor de les dues vibrants ibèriques, ř i r, hi ha un conjunt de fets clau, que ja han estat destacats per la majoria d'investigadors que les han estudiat (Untermann 1990, 135; Correa 1993-1994; 1994, Quintanilla 1999, 567, Rodríguez Ramos 2003, Ballester 2001; 2005 i de Hoz 2011, 239). En primer lloc, cal tenir present que en escriptura nord-oriental ř és la més freqüent, 6,35%, mentre que r només arriba al 4,8%. A l'escriptura ibèrica sud-oriental, les diferències encara són més acusades: ř - 7,9%, i r - 3,6%. Ambdues dades indiquen clarament que ř és la més habitual, probable-

ment dorso-alveolar o apico-alveolar, i que **r** té alguna característica que la diferencia de l'anterior.

Aquesta interpretació es veuria confirmada pel fet que en escriptura sud-oriental **ř** és la que es va representar amb la *resh* i en greco-ibèric amb la *rho* i, mentre que, en aquesta darrera, **r** és la que es va representar amb la variant marcada amb una titlla afegida. També en l'adaptació que van fer els celtibers per adaptar l'escriptura ibèrica a la seva llengua, van triar la primera, **ř**, com a única vibrant, prescindint de **r**. També **ř** és la que quasi exclusivament s'usa per representar en ibèric els noms gals i llatins i que seria la més propera a la vibrant d'aquestes llengües.

Autor	Any	ř	r	Arguments dominants
Untermann	1990	Forta (Múltiple)	Feble (Simple)	Greco-ibèric / Paral·lels llatins
Correa	1994	No marcada (Simple)	Marcada (*Múltiple)	Greco-ibèric / Celtibèric / Freqüències
Quintanilla	1999	Múltiple	Simple	Paral·lels llatins i grecs
Ballester	2001	Alveolar	Uvular	Incoherència paral·lels + tipologia lingüística
Rodríguez R.	2003	Alveolar	Retroflexa	Incoherència paral·lels + tipologia lingüística
Ballester	2005	Múltiple	Simple	Paral·lels llatins i grecs
Ferrer i Jané	2010	Alveolar simple o múltiple	Punt Altern. d'articulació simple	Dualitats de las vibrants tant NOR com SOR
De Hoz	2011	No marcada	Marcada	Greco-ibèric / Celtibèric / Freqüències

Taula 10.- Propostes de valor per les vibrants ibèriques.

Respecte de les propostes de valor plantejades per les vibrants ibèriques, per Untermann (1990, 153) **ř** seria la forta i **r** la feble, assimilant la primera a la *rho* sense marca greco-ibèrica i a la representació geminada en llatí (RR). Per Correa (1994, 274) **ř** seria la primària, fonèticament no-marcada (simple), i **r** la secundària, fonèticament marcada (múltiple), d'acord amb els paral·lels en greco-ibèric i celtibèric i l'anàlisi de les seves freqüències, però sense equiparar **r** directament a la geminada llatina. Quintanilla (1999, 567-568) intenta quadrar el seu ús amb els paral·lels llatins i grecs, considerant que **r** encaixaria millor amb la simple i **ř** amb la múltiple. Per de Hoz (2011, 239-240) **ř** seria la fonèticament no-marcada i **r** la marcada, però sense entrar en precisar el seu

valor per la inconsistència dels paral·lels llatins i també pel seu escepticisme sobre la segona vibrant ibèrica en escriptura sud-oriental.

Ballester (2001, 295) és el primer en considerar que la diferència podria ser per punt d'articulació, alternativa que afavoreix per sobre de que l'oposició simple/múltiple, assignant a *ṛ* la consideració de variant normal alveolar, mentre que *r* podria ser una uvular. En la mateixa línia, Rodríguez Ramos (2003, 348) introdueix la variant de considerar que *r* fos una retroflexa, atès que la considera tipològicament més freqüent que la uvular. Finalment, Ballester (2005, 369) inverteix la seva primera proposta, i considera més probable que *ṛ* sigui la múltiple i *r* la simple, per ser aquest contrast tipològicament més freqüent, que no els basats en el punt d'articulació.

Vibrants ibèriques		
Punt d'articulació	Vibrant simple / <i>tap</i> (<i>lenis</i>)	Vibrant múltiple / <i>trill</i> (<i>fortis</i>)
Dorso-alveolar o apico-alveolar	<i>ṛ</i> (ʁ/ʀ)	<i>ř</i> (ʁ/ʀ)
Uvular	<i>r</i> (ʀ/ʁ)	

Taula 11.- Valors dels signes que representen vibrants a las inscripcions ibèriques.

Per la meua part (Ferrer i Jané 2010, 102; 2012, 262), en identificar la dualitat de *ṛ* em vaig afegir a la propostes de Ballester i de Rodríguez Ramos de que la diferència entre les vibrants ibèriques (*r* i *ř*) fos per punt d'articulació, atès que em semblava que la diferència entre vibrant simple (*tap*), *ṛ*, i múltiple (*trill*), *ř*, era la que millor encaixava per estar essent representada per la dualitat. Tot i que, com defensa Rodríguez Ramos (2003, 348), la retroflexa es tipològicament més freqüent a les llengües del món, em sembla adient la reflexió de Ballester (2005, 371) de que la uvular és més pròpia de les llengües de la zona geogràfica que ens ocupa, per això identifico *r* com a uvular i també com a simple, d'acord amb els paral·lels llatins, com s'explica més endavant.

La primera raó per assumir que *ř*, la marcada sud-oriental i la no-marcada nord-oriental, és la múltiple és l'analogia amb la marca de l'escriptura sud-oriental de les oclusives velars i dentals o l'absència de marca a l'escriptura nord-oriental, que en ambdós casos indica la presència de sonoritat, en què vibren les cordes vocals, característica que, al meu parer, encaixa millor amb la vibrant múltiple (Ferrer i Jané 2010, 102), que és l'única que realment vibra, tot i que, tant la simple com la múltiple probablement fossin sonores.

Un segon argument vindria del *kutuř* del plom del Pico de los Ajos (V.13.07) i de l'*iumstir* de la pintada de Lliria (V.06.010), ambdós textos amb la dualitat explícita de *ř*, ja que normalment apareixen com a *kutur* i *iunstir* amb la segona vibrant, que suposem simple, cosa que afavoriria que també la marcada nord-oriental *ř* fos simple.

Al meu parer, també seria favorable a que *ř* fos la múltiple, que l'estudi posicional detecta a les sud-orientals en general i a les nord-orientals del grup del plom de Xàbia que *ř* és gairebé l'única usada en posició intervocàlica. Tot i els dubtes sobre la veritable realització de les ròtiques llatines (Ballester 2005, 368), aquest fet encaixaria bé amb el fet que els dos paral·lels llatins més clars de topònims ibèrics amb *ř* (no dual) en posició intervocàlica es transcriuen amb la geminada llatina RR, *tařakon* / *Tarraco* i *řigařa* / *Sigarrensis*.

L'altra cara del comportament anterior és l'aversió de *ř* a aparèixer davant d'oclusiva, especialment la sorda. Per una banda, hi ha llengües, com el llatí, on un comportament com aquest encaixaria millor amb que *ř* fos la múltiple. Tot i així, en d'altres llengües, com el basc, que suposem amb un fonètica semblant a la ibèrica, davant de consonant i en posició final, les ròtiques es neutralitzen amb l'arxifonema que té quasi sempre una realització múltiple (*trill*) (Michelena 1977, 333; Egurtzegi 2013, 141). Les excepcions acostumen a ser quasi sempre sonores, com el parell *uręe* / *urke* del plom de Xàbia (A.00.01), on la múltiple fa parella amb la velar sonora i la simple amb la velar sorda. En la mateixa línia: *tundibař-de* (V.07.01), *mbař-diaikis* (CS.14.01) i *teř/diřs* / *abař-geborste* (GI.15.04). Fins i tot l'*oręei* no-dual per *ř* del text *oręeibařie-gite* d'una pintada de Lliria (V.06.009) podria encaixar. Tot i així, també hi casos de *ř* amb oclusives sonores, com *ařgi* i *ařger* del plom de Xàbia.

Un altre argument favorable a que *ř* sigui la múltiple ve dels paral·lels dels numerals ibèrics amb els bascos (Ferrer i Jané 2022, 12). Per una banda, confirmen el caràcter de simple de *r*, en el cas d'*irur* i *laur* amb els equivalents bascos (*h*)*irur* i *laur*, que són una de les poques excepcions a la múltiple en posició final i van amb la simple en derivats quan van seguits de vocal (Orduña 2011, 131). Mentre que per l'altre, l'*abař* del text l'*abařieikite* del plom de Castelló (CS.14.01), amb *ř* explícitament dual, i el text *oręeibařie-gite* (V.06.009) ja esmentat, que no ho és, ambdues no-marcades, encaixarien amb el fet que l'(*h*)*amar* basc s'expressa amb la múltiple (*trill*) en derivats i compostos quan va seguit de vocal. En el cas de l'*abařgeborste* del plom d'Ullastret (GI.15.04), el signe *ř* està afectat per la fractura del plom i no s'aprecia bé on acaba el traç, però en el dibuix original és *ř* i tot apunta a que hauria de ser així, atès que

seria una més del grup de suposades excepcions de ř davant oclusiva sonora, que s'explicarien bé per mantenir el valor original múltiple en un context propici. Finalment, pel que fa al valor de ř com a simple, una nova inspecció de l'*ostrakon* de Bigues i Riells (B.22.02) em fa pensar que la lectura correcta és *ířur* amb ř marcada, en lloc d'*irur* (Ferrer i Jané 2009, 456). Cosa que afavoreix que ř fos la simple si el text fos dual, amb *ořgei* amb ř no-marcada, com reflectia el dibuix original (Hernández 1983, 113; Untermann 1990, C.22.2), però es tracta de signes quasi esborrats, que potser alguna tècnica de lectura futura pugui recuperar.

També podria ser significatiu de cara a caracteritzar ř com a simple i ř com a múltiple que quasi sempre sigui ř i no r la que pot passar a líquida (Quintanilla, 1998, 254; Ferrer i Jané 2023, 523), tot i que aquest fenomen sembla que només afectaria a ř en textos on podem distingir ř de ř. Això podria estar causat tant pel seu diferent punt d'articulació, com també pel fet que r sempre sigui simple. Així, prenent com a referència el text *kaufgobeřolé* de l'abric del Tarragón (V.24.01), s'elideix la simple al text *kaugobeřolé* (V.24.01) i passa la múltiple a líquida al text *kařkoelolé* (V.06.008), que també experimentaria la caiguda de la labial (Ferrer i Jané 2018, 247). Un altre cas de pas de la múltiple a líquida seria l'*irē* d'una pintada de Lliria (V.06.010) que s'expressa com *ile* d'una rupestre d'Oceja (PYO.07.30). En el mateix sentit potser també al parell *aibeřon* (AB.01.02) / *aibelor* (AB.01.01d) dels plats de plata d'Abengibre. Tot i així, també la múltiple podria elidir-se davant de d'oclusiva sonora a *ořgei* (V.06.009), que resulta *ogei* al dolium de Ruscino (PYO.01.23).

Pel que fa al parer d'altres col·legues que accepten l'existència de la dualitat, Simkin (2013, 226, nota 79) inverteix la meua proposta, opinant que seria tipològicament més normal que la marcada sud-oriental, ř, fos la simple (*tap*), ja que considera que la posició intervocàlica de la marcada afavoriria que sigui la lenis, però les dades comparatives que aporta no semblen determinants.

També Orduña (2023, 542; 2024, 288) la inverteix, considerant que tant en ibèric com en vascònic, la variant marcada nord-oriental, ř, hauria de representar a la vibrant múltiple. En el cas vascònic per la possible relació de l'*eraukon* de la mà d'Irulegi, amb la vibrant gràficament no marcada, amb el basc *zeraukan* amb vibrant simple. I en cas ibèric per mantenir la coherència amb el vascònic, però també pel text *biderugan* (V.17.02, A) del plom de Los Villares amb r, que és una plausible variant de *bideřoka*⁺⁺ (B.38.01), que afavoriria considerar que la variant no-marcada, ř, és la simple.

Tot i així, aquest plom no usa la dualitat de la vibrant i al text de l'altra cara apareix el cas invers, un *kutuŕ* (V.17.02, B), en lloc de l'esperable *kutur* (Ferrer i Jané *et al.* 2021, 106) i també surt al text de la cara A un *sakáradin* amb la vibrant que toca. Tots aquests fets no afavoreixen aquest text com a testimoni fiable sobre l'ús normal de les vibrants. En canvi, com ja he indicat, hi ha altres paral·lels en textos amb la dualitat de la vibrant, on és la marcada *ŕ* la que alterna amb *r*: *kutuŕ* (V.13.07) i *iumstíŕ* (V.06.010), afavorint que *ŕ* sigui la simple.

En tot cas, independentment del valor de cada variant, la nova dualitat de *ŕ* explicaria l'aparent inconsistència en la que es trobava *ŕ*, quan s'analitzaven els paral·lels llatins i grecs, atès que en alguns casos corresponia a paral·lels amb R geminada i en d'altres amb R simple, tal com s'explica en més detall a l'apartat següent.

8. Els paral·lels llatins

En primer lloc, cal indicar que els paral·lels toponímics llatins amb RR (Taula 8, Grup 1a), en ibèric corresponen sempre que hi ha seguretat en l'equivalència a *ŕ*: els més clars *Tarraco* / *taŕakon*, *Sigarrensis* / *ŕigaŕa* i *Cerretani* / *keŕe* (<https://monedaiberica.org/v3/mint/270>). També passa el mateix amb els formants antroponímics ibèrics que apareixen en textos llatins, com *Tannegiscerris* / *iskeŕ*, *Arranes* / *aŕaŕa* i *Iliberris* / *beŕi*. Aquests exemples ens indiquen que *ŕ* podia ser percebuda com a vibrant múltiple (*trill*).

Tot i així, també és evident que hi ha molts casos en que elements ibèrics amb *ŕ*, davant vocal, també apareixen en llatí amb R (Taula 8, Grup 1b), tot i que sempre en posició de final relatiu, com seria el cas de *galdur* / *Galduriaunin*, *biur* / *Istamiuris* *bor* / *Silibori* i *mbar* / *Vmarillun*. En la mateixa línia, també seria significatiu que el nom llatí *Tiberi* (Mon. 6), adoptat per un magistrat d'*undikesken* es representi amb *ŕ*: *tibeŕi*. Aquests exemples ens indiquen que *ŕ* també podria ser percebuda com a vibrant simple (*tap*).

A més, molts dels elements que apareixen amb la vibrant geminada en llatí (RR) tenen equivalents amb R, probablement atribuïbles a la pròpia variabilitat ibèrica, més que no a un problema de percepció a oïdes d'un parlant de llatí, com per exemple *Baesisceris* per *iskeŕ*, *Ceretani* per *keŕe* i *Iliberitani* per *beŕi* (Taula 8, Grup 1c). I de forma ja no significativa, tots els exemples de *ŕ* davant d'oclusiva també apareixen en llatí amb R per les restriccions de la

pròpia fonètica llatina, com seria el cas, entre d'altres, de **bařkeno** / *Barcino* i d'**ildirda** / *Ilerdenses* (Taula 8, Grup 3b).

Finalment, també sembla clar que quan un element ibèric escrit amb **r** té un paral·lel llatí o grec en posició intervocàlica, apareix sempre amb una sola R (Taula 8, Grup 2): **lauro** / *Lauronem* i **ilduro** / *Iluro*. També es poden afegir els casos de *Tannepaeseri* i *Turinnus*, que tenen paral·lels ibèrics amb **r**, **baiser** i **turin**. Cosa que certificaria que **r** és sempre percebuda com a simple. Tot i que hi ha altres exemples davant de consonant, com **usekerde** / *Osicerdenses*, per les pròpies restriccions de la fonètica llatina, cal esperar sempre R i per tant no són significatius (Taula 8, Grup 3a). La variant **usekerde-ku** del mosaic de Caminreal (TE.04.03) no altera el raonament. La suposada excepció *Orre* / **ore** és un cas ambigu, ja que potser les parelles correctes fossin *Oretani* / **ore** i *Orre* / **ořer** (Taula 8, Grup 0).

La conclusió és que el comportament de les vibrants dels equivalents llatins (i grecs) de noms i topònims ibèrics és coherent amb l'existència de tres vibrants ibèriques: la vibrant que només és simple i no té equivalent directe en llatí o grec (**r**) apareix sempre com a simple (R) i la que pot ser simple o múltiple (**r/ř**), apareix com a simple (R) o múltiple (RR) en llatí.

G	Onomàstic	Ref.	Nom llatí	Ref.	Esquema	
3b	bařkeno	Mon.109.19	<i>Barcino</i>	Plin. nat. 3,22	ř + C → R	ř
	ildirda	Mon. 18	<i>Ilerdenses</i>	Plin. nat. 3,24	ř + C → R	
1b	galduř	§7.68	<i>Galduriaunin</i>	CIL II /7, 26	ř + V → R	
	biuř	§7.43	<i>Istamiuris</i>	E.E. 9329	ř + V → R	
	boř	§7.46	<i>Silibori</i>	CIL II, 3355	ř + V → R	
	ńbař	§7.137	<i>Vmarillun</i>	CIL I, 709	ř + V → R	
1c	keře	§7.72	<i>Ceretani</i> <i>Cerretani</i>	Plin. nat. 3,22 Sil 3.357	ř + V → R ř + V → RR	
	beři	§7.34	<i>Iliberitani</i> <i>Iliberri</i>	CIL II, 2184 Plin. nat. 3,10	ř + V → R ř + V → RR	
	iskeř	§7.64	<i>Baesisceris</i> <i>Tannegiscerris</i>	CIL II, 3221 CIL II, 3794	ř + V → R ř + V → RR	
1a	tařakon	Mon. 110.23	<i>Tarraco</i>	Plin. nat. 3,21	ř + V → RR	
	sigarřa	Mon. 114.1	<i>Sigarrensis</i>	CIL II, 4479	ř + V → RR	
	afańtařsu	GI.13.01a	<i>Arranes</i>	CIL I, 709	ř + V → RR	

0	ořer / ore	V.06.82 / Mon. 31	<i>Orre[tanus] / Oretani</i>	CIL.II, 4465 Plin. nat. 3,25	ř + V → RR r + V → R	ř r
2	ilturo	Mon. 11	<i>Ilvro</i>	Plin. nat. 3,22	r + V → R	r
	lauro	Mon. 14	<i>Lavronen</i>	Frontin. strat. 2,5,31	r + V → R	
	baiser	§7.23	<i>Tannepaeseri</i>	CIL II, 5840	r + V → R	
	turin	GI.08.02	<i>Turinnus</i>	CIL I, 709	r + V → R	
3a	usekerde	Mon.26	<i>Osicerdenses</i>	Plin. nat. 3,24	r + C → R	

Taula 12.- Paral·lels llatins més significatius amb vibrants.

9. La dualitat de la vibrant a l'escriptura vascona

La darrera sorpresa sobre aquesta qüestió ha vingut de la mà d'Irulegi (Gorrochategui i Velaza 2023, 500), on de forma clara es documenten dues variants de ř, que conviuen també amb r, tres porten marca, una ratlla horitzontal sota el cap travessant el traç vertical, i tres no la porten.

El problema és que les dualitats no haurien d'aparèixer a una escriptura no-dual, com hauria de ser la vascona, suposadament, creada en un moment cronològic avançat on ja l'única escriptura utilitzada seria la ibèrica no-dual. Tot i això, algunes de les inscripcions de la zona vascona presenten variants arcaïques, com el signe e8 amb els tres traços en diagonal cap avall de la inscripció sinistrorsa de pedra d'Olite (NA.06.01), cosa que fa plausible pensar que algun signari dual que incorporés la dualitat de la vibrant hagués pogut arribar a la zona vascona.

Tot i així, cal indicar que ja hi podria haver un ús dual de ř en una inscripció ibèrica no-dual sobre una ceràmica de Contrebia Belaisca (Botorrita, Z.09.52) amb una ř no-marcada intervocàlica i una ř amb marca davant de consonant, que coincidiria amb l'ús ibèric. Els editors consideren que la inscripció podria ser ibèrica, però atribueixen la dualitat a una doble mà (Estaran et al., 2011, 255). El text està molt fragmentat, però té més pinta d'ibèric (o vasconic), que no pas celtibèric.

Tot apunta a que el model per la dualitat de la vibrant vascona va ser el de la vibrant ibèrica, però si fos així, s'esperaria que la posició de la marca fos la mateixa que a les inscripcions ibèriques nord-orientals, on la marca apareix sempre en vertical dins del cap del signe com a prolongació del traç vertical. Aquest canvi en la forma de marcar el signe, mentre no disposem de

cap exemple ibèric similar, podria estar indicant que es tracta d'una innovació vascona, per tal de cobrir una necessitat que l'escriptura no-dual ibèrica ja no els proporcionava. Tot i que, probablement, la innovació només estigués restringida a la posició i forma de la marca a partir d'un model ibèric tradicional. Sigui com sigui, no tenim la seguretat de si el valor que suposem té la marca en ibèric s'hauria mantingut en vascònic o bé s'hauria invertit.

L'anàlisi posicional del seu ús en els sis casos documentats parteix d'un problema, de moment irresoluble, atès que la seguretat en la segmentació del text és molt baixa, per la manca de separadors útils i l'escassetat de textos vasconcics que permetin usar paral·lels. Tot i així, tant si es tracta d'una vibrant en posició nuclear com si es tracta d'un final relatiu, l'anàlisi general no varia gaire i només incideix en que en els finals relatius hi pot haver més excepcions.

Així, aplicant el que hem vist durant l'anàlisi dels textos del plom d'Ullastret i de Castelló, sembla que el text de la mà d'Irulegi encaixaria en el patró que defineixen aquests textos, on **ř**, la variant marcada és l'única que apareix davant de consonant, **oñíř-taś**, mentre que en posició intervocàlica ambdues s'alternen, tant en posició intervocàlica original, **kunekerē**, **eřaukon** i **akaři**, com en final relatiu de segment, **ekíř-aterí** i **ekířateř-en**. Així doncs, d'acord amb aquestes dades, seguint el criteri ibèric, la no-marcada hauria de ser la múltiple (**ř**) i la marcada, la simple (**ř**).

Malgrat això, tal com indicava en un altre treball (Ferrer i Jané 2023, 522-523), alguns dels paral·lels disponibles, tot i que cap d'ells especialment segur, apuntarien en sentit contrari. En la mateixa línia, també Orduña (2023, 542). Així, en favor de que la no-marcada fos la simple (**ř**) estaria el fet que l'**akari** ibèric vagi amb **r** (simple) i l'**akari** vascònic usi la no-marcada.

Davant consonant	Final relatiu amb consonant		Final absolut	Final relatiu amb vocal		Davant vocal	
	Tradició	Innovació		Tradició	Innovació	Tradició	Innovació
	oñíř-taś	oñíř-taś				kunekerē	kunekerē
				ekíř-aterí	ekíř-aterě	eřaukon	eřaukon
				ekířateř-en	ekířateř-en	akaři	akaři

Taula 13.- Segments de la mà d'Irulegi amb els signes ř i ř.

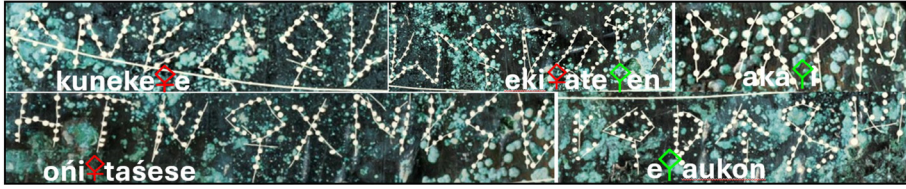

Fig. 12.- Segments de la mà d'Irulegi amb els signes: ř / ṛ̌.

En el cas de l'ibèric sud-oriental la marca, un traç addicional exterior, la porta la menys freqüent (ṛ̌), la qual cosa sembla eficient des del punt de vista dels traços a realitzar. En canvi, a l'escriptura ibèrica nord-oriental, la marca la porta la més freqüent (ř), tot i que en estar integrada en la forma del signe, allargant més o menys el traç vertical, no impacta gaire en l'esforç a realitzar. En el cas vasconic la marca torna a ser un traç addicional extern, per tant, la forma eficient de plantejar-ho *ex-novo* seria assignar la marca gràfica a la menys freqüent, la fonèticament marcada, aparentment la múltiple (ṛ̌), tot i que en el cas de la mà d'Irulegi, ambdues variants es documenten de forma equilibrada, tres a tres.

10. La genealogia dels signes de les vibrants paleohispàniques

L'escriptura paleohispànica original disposaria, probablement, només d'un sol signe amb valor de vibrant, tal com feia el seu antecedent fenici, atès que les dues escriptures ibèriques en tenen dos cadascuna, de les quals només una forma és comú, compatible amb la *resh* fenícia: r nord-oriental i ř sud-oriental. Si l'escriptura paleohispànica original hagués disposat ja de dues vibrants, probablement, les escriptures ibèriques coincidirien en totes dues (Ferrer i Jané 2017, 69).

Tot i que la hipòtesi tradicional considera que la vibrant ibèrica nord-oriental ř s'hauria generat per geminació de la vibrant que té per origen la *resh* fenícia (Quintanilla 1999; 363; Rodríguez Ramos 2003, 342; Ballester 2005, 374), no crec que sigui així. Primer, pel fet que a l'escriptura ibèrica sud-oriental hi ha les mateixes dues vibrants que al nord i per representar la segona vibrant es va crear un signe específic. Per altra banda, el signe ř nord-oriental és idèntic al signe ki sud-oriental que deriva del *qof* fenici, per tant sembla lògic que aquest signe ja figurés en el corpus de signes disponible quan es va crear l'escriptura nord-oriental original (Ferrer i Jané 2017, 63, fig. 3). En tot cas, sí que es podria acceptar, que davant la necessitat de crear un signe al nord per a una segona vibrant, el signe derivat de *qof*, que tindria un valor

no aprofitable, es veïes afavorit per l'aparent semblança amb una **r** geminada, però en cap cas hauria de ser una creació *ex-novo*.

La presència de les dues vibrants a l'escriptura meridional original sí que sembla necessària (Ferrer i Jané 2017, 74-75), atès que les dues vibrants apareixen amb seguretat a l'escriptura ibèrica sud-oriental i tot apunta que també a l'escriptura del sud-oest, d'acord també amb la proposta de la major part d'investigadors (cf. Ferrer i Jané 2020, fig. 16). En aquesta darrera escriptura la segona vibrant es comporta com una consonant continua i els dobles **řr** d'un parell d'inscripcions en un dels elements de la fórmula **nařrke** en podrien ser la prova de la seva consideració com a vibrant, si els interpretem com a resultat del dubte d'escriure una o altra, mentre que interpretat com una altra consonant continua, el paral·lel amb la fórmula perdria tot el sentit (Ferrer i Jané 2016, 57-58 i fig. 2). La presència de les dues vibrants també seria necessària a l'escriptura turdetana, atès que és la que en darrer terme l'hauria transmès a la ibèrica sud-oriental (Ferrer i Jané 2021, 88). Un argument addicional a la presència de les dues vibrants a l'escriptura meridional original és el fet que, probablement, la llengua en la qual es va expressar fos la tartèssia-turdetana, i, per tant, fos coherent en aquest aspecte amb el que en cronologies posteriors trobem a l'escriptura turdetana, expressant la mateixa llengua.

Tot i així, a les inscripcions turdetanes més llargues, que també són les que presenten la variant **S₆₅** del signe **a** i per tant pertanyen a una mateixa escola epigràfica, sospitosament, no hi apareix el signe de la segona vibrant meridional, circumstància que podria ser resolta si un dels signes de forma també estranya el signe **S₆₄** que apareix per duplicat en dos dels textos, Gádor (AL.01.01) i Alcolea del Río (SE.05.01), fos en realitat una forma evolucionada de la segona vibrant meridional (cf. Ferrer i Jané 2021, 80). Tot i que la presència de punts, podria indicar que formés dualitat amb una variant sense els punts.

Curiosament, a l'abecedari d'Espanca la vibrant derivada de la *resh* no hi és. Tot i que s'havia plantejat que el signe 11 en fos una variant aberrant, l'abecedari del Turuñuelo, amb un altre hàpax en aquesta posició, ha confirmat la seva absència (Ferrer i Jané *et al.* e.p. 2025). Tot i així, el signe **r** en forma de *resh* apareix en d'altres inscripcions meridionals de la zona extremeña que encara no hem pogut assignar a cap de les escriptures meridionals millor definides. El millor candidat per ser la segona vibrant, en aquest cas l'única de l'abecedari d'Espanca, seria el signe 26 (Ferrer i Jané 2017, 71), variant amb més traços del compte, quatre, però com en el cas de la variant turdetana potser fos un indicati d'alguna passada dualitat. En tot cas, la seva aparició a l'estela do Monte Gon-

çalo Eanes (Almodôvar) dos cops amb una variant de sis traços davant d'una possible **r** de tipus *resh*, de la que només és visible part del cap, dificultaria la seva consideració com a vibrant (Guerra *et al.* 2021, 146). Si es confirmés que és **r**, aleshores es podria pensar també en un error similar al dels segments **nafrke** ja indicats. Tot i així, el signe fragmentat potser també podria ser una **e** en posició elevada, com la que surt al mateix text, però més petita.

Com ja he defensat en treballs anteriors considero que el dualisme detectat tant a l'escriptura ibèrica nord-oriental com a la sud-oriental indica que probablement aquest mecanisme ja existia a l'escriptura paleohispànica original i a les dues que van donar origen a les famílies meridional i nord-oriental (Ferrer i Jané 2017, 70). En aquest context, la vibrant marcada sud-oriental podria ser ja una de les dualitats presents a l'escriptura paleohispànica original, que hauria passat sense canvis a l'escriptura meridional original, després a la turdetana i a la ibèrica sud-oriental.

Un punt que encara no té una bona explicació és el fet que estigui invertit el valor de la vibrant que procedeix de la *resh* fenícia en escriptura ibèrica nord-oriental respecte del que passa a la ibèrica sud-oriental. La clau del canvi hauria d'estar, o bé en el pas previ de l'escriptura ibèrica sud-oriental, per les escriptures meridionals que expressaven la llengua tartèssia-turdetana. O bé amb alguna particularitat amb les vibrants de la llengua per la qual es va dissenyar l'escriptura paleohispànica original que fes que es percebés equidistant de les dues vibrants ibèriques i turdetanes. En tot cas, en el moment de la creació de l'escriptura nord-oriental original aquest signe va ser percebut com el més apte per la vibrant secundària ibèrica que només era simple, mentre que per representar la que podia ser múltiple o simple es va triar una dualitat ja existent a l'escriptura model, però que tenia un valor del qual es podia prescindir, que seria la que originalment derivava de la *qof* fenícia i que a la família meridional va derivar en el signe **ki**.

La forma de marcar també presenta un patró interessant, atès que a l'escriptura ibèrica nord-oriental, es fa sempre amb un traç que travessa el cap del signe, que és compatible amb la marca turdetana que consisteix en un punt dins del cal del signe i que podria ser la forma de marcar a l'escriptura paleohispànica original. Mentre que la forma de marcar de l'escriptura ibèrica sud-oriental amb un traç exterior en posicions diverses, sembla un desenvolupament aparentment autònom, fins a cert punt compatible amb el que passa a l'escriptura vascona, com hem vist a l'apartat anterior, que també innova amb un traç horitzontal sota el cap.

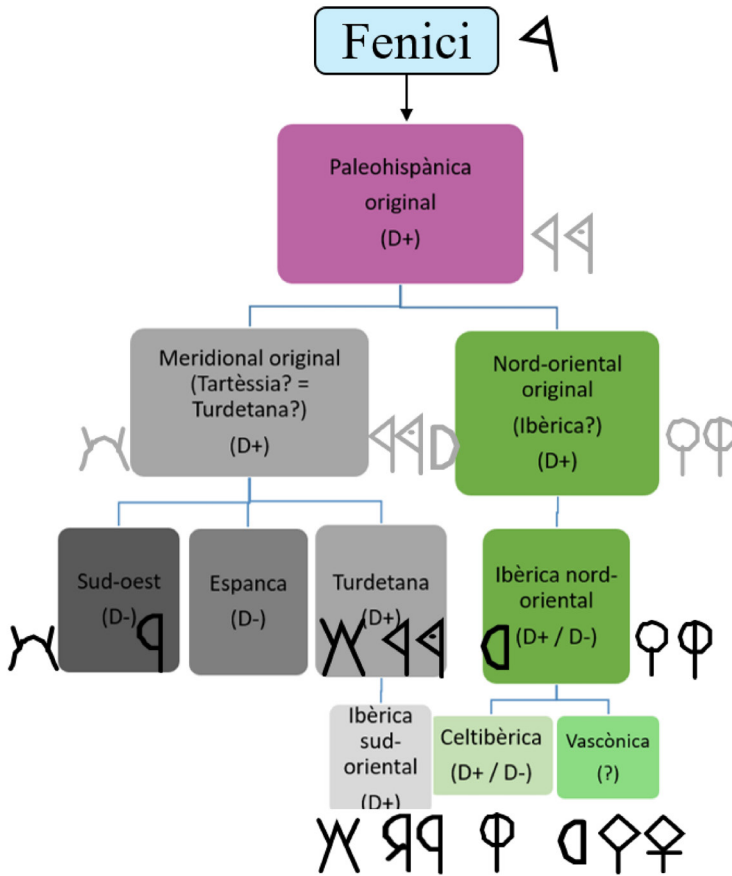

Fig. 13.- Les vibrants a las escriptures paleohispàniques. En negre els signe pertanyents a escriptures reals i en gris els que corresponen a escriptures teòriques (D+ escriptures duals).

11. Conclusions

La dualitat de la vibrant *r* s'identifica explícitament a l'escriptura ibèrica sud.-oriental, a la ibèrica nord-oriental i a la vascònica. La presència de variants marcades és un bon indicatiu per pensar que també es va usar a l'escriptura turdetana. En canvi, clarament no sembla que s'hagi usat ni a la celtibèrica, ni a la del sud-est.

Tal com passa amb la marca de les oclusives per diferenciar les sordes de les sonores dentals i velars, el valor de la marca a les vibrants també està

invertida, de forma que la variant marcada sud-oriental equival a la variant no-marcada nord-oriental i ambdues les transcriu com ř, deixant el tradicional ř, per la no marcada sud-oriental i la marcada nord-oriental.

Tot i així, hi ha textos llargs duals tant nord-orientals, per exemple, els ploms de Pech Maho, com sud-orientals, el plom de La Carencia, on no es documenta la dualitat de la vibrant, explicitant que fins i tot en un context dual, la dualitat de la vibrant era opcional.

Tant el primer plom de La Bastida de les Alcusses, en escriptura sud-oriental, com el recent plom CIRNE de Xàbia en escriptura nord-oriental, presenten un ús molt regular de ř, la marcada sud-oriental i la no-marcada nord-oriental, ja que quasi sempre apareixen en posició intervocàlica, tant si aquesta és original, com si és producte d'alguna composició, tot i que en aquest darrer cas és on es detecten algunes excepcions. Mentre que davant de consonant quasi exclusivament només s'usa ř i en posició de final absolut poden aparèixer ambdues de forma equilibrada.

Els altres dos textos sud-orientals on s'identifiquen variants marcades de ř (ř), repeteixen el comportament del primer plom de La Bastida, com seria el cas d'un dels plats d'Abengibre i el plom Gil-Farrés. Mentre que en el cas nord-oriental, més de la meitat de les que documenten la dualitat explícita de la vibrant repeteixen el comportament del plom CIRNE de Xàbia, fins i tot fora de la zona edetana, com seria el cas del plom del Puig Castellar de Sant Just Desvern.

Un altre grup d'inscripcions nord-orientals que presenten la dualitat explícita de la vibrant tenen un comportament diferent, atès que en posició intervocàlica apareixen tant ř com ř de forma equilibrada, essent els ploms del Pujol de Gasset de Castelló i el llarg del Puig de Sant Andreu d'Ullastret els textos on millor es detecta aquest comportament. Tot i així, en aquest grup de textos es manté l'aversió de ř a aparèixer davant d'oclusiva, especialment les oclusives sordes, on només apareix ř.

De fet, el comportament d'aquest darrer grup sembla el més natural des del punt de vista de la pròpia existència de la dualitat de la vibrant, atès que seria en un context com aquest on tindria sentit disposar d'una marca per distingir les vibrants, que seria de poca utilitat en un context on la posició ja determinés quina vibrant usar. Aquests diversos comportaments probablement responguin a diferències dialectals, més que no pas simplement a escoles epigràfiques diverses.

Respecte de quina és l'oposició que està essent representada per la dualitat de la vibrant en ibèric, tot apunta que hauria d'estar diferenciant la vibrant simple (*tap*), de la múltiple (*trill*). Identificar quina és quina, és més complicat, però, al meu parer, afavoreix que ř fos la múltiple el fet que la marca de l'escriptura sud-oriental de les oclusives velars i dentals (o l'absència de marca a l'escriptura nord-oriental) indica la presència de sonoritat, o sigui vibració de les cordes vocals, característica que sembla encaixar millor amb la vibració del *trill*, tot i que tant *trill* com *tap* fossin sonores. També els paral·lels **kutur** → **kutur** i **iunstir** → **iumstir** afavoreixen que ř fos igual de simple que **r**.

En tot cas, la conclusió és que la llengua ibèrica disposava de tres vibrants, dues de dorso-alveolars o apico-alveolars, una simple, ř, i una múltiple, ř̃, d'acord a la major part dels indicis, mentre que la tercera vibrant (**r**) hauria de representar un altre punt d'articulació, probablement uvular, però sempre simple, tenint en compte l'absència de variants marcades del signe **r** i els paral·lels llatins.

Pel que fa als paral·lels llatins (i grecs), que sempre s'han vist com un problema per assignar un valor coherent a les vibrants ibèriques, cal dir que el comportament de les vibrants dels equivalents llatins dels onomàstics ibèrics seria coherent amb l'existència de tres vibrants: la vibrant que només és simple i no té equivalent en llatí o grec (**r**) apareix sempre com a simple (R) i la que pot ser simple o múltiple (ř/ř̃), apareix com a simple (R) o geminada (RR) en llatí.

A la mà d'Irulegi, l'estudi posicional de l'ús de la variant gràficament marcada i de la no-marcada seria compatible amb el seu ús als ploms de Castelló i Ullastret, ja que la vibrant marcada és la que apareix davant d'oclusiva sorda i ambdues en posició intervocàlica. Això podria indicar que si el vascònic tingués un comportament similar a l'ibèric, la no-marcada seria la múltiple (ř̃).

Tot i així, la sorpresa de trobar aquesta dualitat en un context no-dual, se suma a la sorpresa de la forma de la variant marcada, no documentada en cap altra escriptura paleohispànica, amb un traç addicional extern horitzontal sota el cap, circumstàncies ambdues que obren la porta a considerar la possibilitat de que es tracti d'una certa innovació i que, per tant, en vascònic s'haguessin invertit els valors respecte del model tradicional de l'ibèric nord-oriental i la marcada fos la múltiple (ř̃).

En tot cas, caldrà esperar a la troballa de noves inscripcions vasconiques que ens permetin establir quina és la hipòtesi correcta.

| B I B L I O G R A F I A |

- Ballester 2001: X. Ballester, “Fono(tipo)logía de las (con)sonantes (celt)ibéricas”, a: F. Villar y Mª P. Fernández (eds.), *Religión, Lengua y Cultura Prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, 11-15 de mayo de 1999)*, Salamanca 2001, 287-304.
- Ballester 2005: X. Ballester, “Lengua ibérica: hacia un debate tipológico”, *PalHisp* 5, 2005, 361-392.
- Beltrán 1954: P. Beltrán, *El plomo escrito de La Bastida de Les Alcuses (Mogente), Trabajos varios del S.I.P.* 16, 1954, Valencia.
- Burriel *et al.* 2011: J. M^a. Burriel, C. Mata, J. Ferrer i Jané, A.L. Ruiz, J. Velaza, Mª A. Peiró, C. Roldán, S. Murcia y A. Doménech, “El plomo escrito del Tos Pelat (Moncada, Valencia)”, *PalHisp* 11, 191-224.
- Correa 1993-1994: J.A. Correa, “La transcripción de las vibrantes de la escritura paleohispánica”, *APL XXI*, 1993-1994, 337-341.
- Correa 1994: J.A. Correa, “La lengua ibérica”, *Revista española de Lingüística* 24-2, 1994, 263-287.
- Egurtzegi 2013: A. Egurtzegi, “Phonetics and Phonology”, a: Basque and proto-basque: language-internal and typological approaches to linguistic reconstruction, Mikel Martínez Areta (coord.), 2013, Vitoria, 119-172
- Estarán *et al.* 2011: M. J. Estarán, G. Sopena, F. J. Gutiérrez, J. A. Hernández, “Nuevos esgrafiados procedentes de Contrebia Belaisca”, *PalHisp* 11, 249-263.
- Ferrer i Jané 2010: J. Ferrer i Jané, “El sistema dual de l'escriptura ibèrica sud-oriental”, *Veleia* 27, 2010, 69-113.
- Ferrer i Jané 2012: J. Ferrer i Jané, “Novedades en epigrafía ibérica: el sistema dual suroriental”, *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas – E.L.E.A.* 12, 2012, 243-272.
- Ferrer i Jané 2013: J. Ferrer i Jané, “Els sistemes duals de les escriptures ibèriques”, *PalHisp* 13, 2013 445-459.
- Ferrer i Jané 2015: J. Ferrer i Jané, “Las dualidades secundarias de la escritura ibérica nororiental”, *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - E.L.E.A.* 14, 2015, 309-364.
- Ferrer i Jané 2017: J. Ferrer i Jané, “El origen dual de las escrituras paleohispánicas: un nuevo modelo genealógico”, *PalHisp* 17, 2017, 55-94.
- Ferrer i Jané 2018: J. Ferrer i Jané, “Revisión de las inscripciones ibéricas rupestres del abrigo del Tarragón”, *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - E.L.E.A.* 17, 2018, 221-261.
- Ferrer i Jané 2016: J. Ferrer i Jané, “Una aproximació quantitativa a l'anàlisi de l'escriptura del sud-oest”, *PalHisp* 16, 2016, 39-79.
- Ferrer i Jané 2020: J. Ferrer i Jané, “Las escrituras epicóricas de la Península Ibérica”, *PalHisp* 20, 2020, 969-1016.
- Ferrer i Jané 2021: J. Ferrer i Jané, “La escritura turdetana en el contexto de las escrituras paleohispánicas”, *Anejos de Veleia, Series Minor* 39, Vitoria-Gasteiz, 2021, 67-94.
- Ferrer i Jané 2022: J. Ferrer i Jané, “El sistema de numerals ibèric: més enllà de la semblança formal amb els numerals bascos”, *RAP* 32, 2022, 9-42.
- Ferrer i Jané 2023: J. Ferrer i Jané, “La inscripción vasconica de la mano de Irulegi desde la perspectiva ibérica”, *Fontes Linguae Vasconum*, 136, 2023, 515-538.
- Ferrer i Jané, Escrivà 2013: J. Ferrer i Jané, V. Escrivà, “Quatre noves inscripcions ibèriques pintades procedents de Lliria”, *PalHisp* 13, 2013, 461-482.

- Ferrer i Jané, Escrivà 2018: J. Ferrer i Jané, V. Escrivà, “Estudio epigráfico de la inscripción ibérica de la tinajilla de la fundación Ballesta, ya conocida por un dibujo y dos falsificaciones”, *PalHisp* 18, 2018, 171-187.
- Ferrer i Jané, Moncunill 2019: J. Ferrer i Jané, N. Moncunill, “Palaeohispanic writing systems: classification, origin and development”, a: J. Velaza, A. G. Sinner (eds.), *Palaeohispanic Languages and Epigraphies*, Oxford, 2019, 78-108.
- Ferrer i Jané *et al.* 2021: J. Ferrer i Jané, D. Quixal, J. Velaza, A. Serrano, C. Mata, T. Pasies, G. Gallelo, “Una pequeña lamina de plomo con inscripción ibérica de paleografía arcaica del Pico de los Ajos (Yátova, Valencia)”, 2021, *Veleia* 38, 91-109.
- Ferrer i Jané, Moncunill 2022: J. Ferrer i Jané, N. Moncunill, “Sistemas de escritura paleohispánicos: clasificación, origen y desarrollo”, a: V. Sabaté, J. Velaza i A. G. Sinner (eds.), *Lenguas y epigrafías paleohispánicas*, 2022, 97-129.
- Ferrer i Jané *et al.* 2022: J. Ferrer i Jané, N. Moncunill, V. Sabaté, J. Velaza, J. I. Bolufer, E. Martínez, “El plomo ibérico de la Fundació CIRNE (Museu de Xàbia, Alicante): un nuevo texto en escritura nororiental dual”, *AEspArq* 95, 2022, 1-20.
- Ferrer i Jané *et al.* 2023: J. Ferrer i Jané, R. Jornet, D. Asensio, J. Sanmartí, J. Morer, J. Noguera, “Cinco inscripciones ibéricas nororientales sobre plomo halladas en contextos urbanos (Castellet de Banyoles y Masies de Sant Miquel)”, *PalHisp* 23, 2023, 311-328.
- Ferrer i Jané *et al.* e.p. 2025: J. Ferrer i Jané, E. Rodríguez, S. Celestino, “El abecedario paleohispánico meridional de la placa de pizarra de Casas del Turuñuelo (Guareña)”, *PalHisp* 25.
- Gil Farrés, 1984, O. Gil Farrés, “Plomo con inscripción”, *Boletín de la Asociación española de amigos de la Arqueología* 19, 1984, 35.
- Gorrochategui, Velaza 2023: J. Gorrochategui, J., Velaza, “La mano de Irulegi: edición y comentarios epigráficos y lingüísticos”, a: J. Gorrochategui & E. Santazilia (eds.), *La mano de Irulegi: reflexiones desde la paleohispanística y la vascolología* [Dosier]. *Fontes Linguae Vasconum* 136, 2023, 491-502
- Guerra *et al.* 2021: A. Guerra, P. Barros, R. Cortés, “O Projecto ESTELA e os seus mais recentes resultados”, *PalHisp* 21, 2021, 127-148.
- Hernández 1983: M. Hernández, *Yacimiento ibérico de Can Badell (Bigues- Riells del Fay)*, Barcelona 1983.
- de Hoz 2011: J. de Hoz, *Historia lingüística de la Península Ibérica en la antigüedad. II. El mundo ibérico prerromano y la indoeuropeización*, Madrid, 2011, CSIC.
- Michelena 1977: L. Michelena, *Fonética histórica vasca*. Donostia-San Sebastián, 1977.
- Orduña 2011: E. Orduña, “Los numerales ibéricos y el protovasco”. *Veleia* 28, 2011, 125-139.
- Orduña 2023: E. Orduña, “Observaciones sobre la inscripción de la mano de bronce de Irulegi”, a: J. Gorrochategui & E. Santazilia (eds.), *La mano de Irulegi: reflexiones desde la paleohispanística y la vascolología* [Dosier]. *Fontes Linguae Vasconum* 136, 2023, 539-549.
- Orduña 2024: E. Orduña, “El verbo ibérico efok: contextos y posibles paralelos vascónicos”, *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas – E.L.E.A* 21, 2024, 277-308.
- Quintanilla 1998: A. Quintanilla, *Estudios de fonología ibérica*, Vitoria-Gasteiz, 1998.
- Quintanilla 1999: A. Quintanilla, “Las vibrantes en la lengua ibérica”, en: Villar, F.; Beltrán, F., (eds), *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana: Actas del VII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Paleohispánicas*, Salamanca, 1999, 563-569.
- Rodríguez Ramos 2003: J. Rodríguez Ramos, “Sobre los fonemas vibrantes y afines de la lengua iberá”. *Veleia* 35, 2003, 341-349.
- Simkin 2017: O. Simkin, “The Iberian sibilants revisited”, *PalHisp* 17, 2017, 207-233.

Tovar 1955: A. Tovar, "Sobre las escrituras tartesia, libio-fenicia y del Algarbe", *Zephyrus* 6, 273-283.

Untermann 1990: J. Untermann, *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, III *Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden, 1990.

